

дитина має уявлення про дитяче життя, його відмінність від дорослого; називає дитячі види діяльності; цікавиться спільними іграми з іншими дітьми, охоче виконує доручення, в окремих випадках виявляє ініціативу в грі; з інтересом спілкується з однолітками, однак не досить тривало й успішно. Для середнього рівня характерне часткове вміння дитини пояснити, що визначає особу дитячого віку, але здебільшого за допомогою дорослого; обмежені розповіді про гру як дитячий вид діяльності; ситуативна зацікавленість грою з іншими дітьми, малоініціативність; ситуативне спілкування з однолітками. Низький рівень позначився невмінням дитини назвати ані дитячих видів діяльності, ані ознак дитячості; маніпулятивними простими діями з власною іграшкою, принесеною з дому, та недолученням до ігор з іншими; усамітненістю, неконтактністю з іншими дітьми, частими звертаннями до дорослого з будь-якого приводу.

Визначено основні організаційно-педагогічні умови оптимізації процесу формування узагальненого образу дитячої життєдіяльності, що полягають в систематизації уявлень дітей про навколишній світ, про самих себе та збагачення цих уявлень особистісним досвідом активного проживання в оточенні однолітків та інших за віком дітей, а також дорослих.

Ми припустили, що ефективне формування у старшого дошкільника узагальненого образу дитячої життєдіяльності здійснюватиметься за умови використання в освітньому процесі дошкільного закладу методів активного включення дитини в життя своєї вікової групи (проведення різноманітних спільних заходів, під час котрих кожна дитина зможе найактивнішим способом залучитися до спільної діяльності, обрати для себе доцільну та бажану соціальну роль, із задоволенням та приємністю її виконувати (на противагу рольовому визначенню дорослим, як це, зазвичай, буває), уникати конфліктних ситуацій або ж чемно виходити з них самотійно, не попираючи гідності та прав інших, визначення та дотримання прав і обов'язків дітей, що передбачає колективне усвідомлене визначення зобов'язань членів дитячого колективу, цього разу – вихованців однієї групи, яких вони реально дотримуватимуться, або ж тимчасова відмова від тих зобов'язань, які дітьми постійно не виконуються чи систематично порушуються.

Результати проведеного дослідження уможливили такі висновки:

- образ дитячої життєдіяльності розглядається як система уявлень дитини про суто дитячі види діяльності, їхній перебіг, наповнення, інтенсивність та результативність;

- зростання суб'єктної позиції кожної конкретної дитини забезпечується ефективною взаємодією з іншими дітьми, дорослими а також переходом від репродуктивної індивідуальної діяльності до творчої комплексної взаємодії;

- ефективне використання особистісно орієнтованого педагогічного супроводу забезпечує передачу досвіду взаємодії через безпосередню участь педагога в дитячій діяльності, стимулювання самотійності в ігровій взаємодії, активізацію творчих проявів в інших видах дитячої діяльності (спілкуванні, предметно-практичній, пізнавальній);

- створення предметно-ігрового середовища забезпечило варіативне використання старшими дошкільниками досвіду взаємодії в різних видах

діяльності, прояв творчого втілення особистих задумів, у тому числі й через застосування багатофункціонального ігрового матеріалу.

Список використаної літератури

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” / Наук. кер. та заг. ред. О. Кононко. – 3-тє вид., випр.. – К. : Світич, 2011 – 430 с.
2. Виховуємо соціально компетентного дошкільника : навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку “Я у Світі” / О. Кононко. – К. : Світич, 2009. – 280 с.
3. Титаренко Т. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
4. Психологія внутрішнього світу / Упоряд. Т. Гончаренко. – К. : Шкільний світ, 2009. – 128 с.

А. А. Яцеленко,
м. Київ

ВИХОВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті розглянуто педагогічні аспекти виховання відповідальності в молодших підлітків шкіл-інтернатів. Викладено уявлення про суть відповідальності як педагогічної проблеми.

Ключові слова: відповідальність, совість, моральність, молодші підлітки, школи-інтернати.

Проблема виховання відповідальності завжди була в центрі уваги педагогічної теорії і практики, розвивалась адекватно потребам суспільства. Важлива ця проблема і в нинішніх умовах, оскільки сучасне суспільство вимагає від людини самостійності, ініціативності у вирішенні життєвих, навчальних та виробничих питань.

Проблема виховання відповідальності складна і багатоаспектна. Її досліджували – К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, І. Бех, Л. Божович, Л. Дементій, Ж. Завадська, К. Муздибаєв, В. М'ясищев, С. Рубінштейн, Н. Скорбіліна, В. Тугарінов, В. Хрущ та інші.

Але, незважаючи на ряд праць, які стосуються проблеми виховання відповідальності особистості, такий її аспект, як виховання відповідальності в молодших підлітків у загальноосвітніх школах-інтернатах спеціально не досліджувався.

Проаналізуємо деякі дослідження у галузі педагогіки, присвячені формуванню відповідальності, та виділимо основні ознаки відповідальності, які використовували дослідники для педагогічного впливу на школярів.

У педагогічній спадщині А. Макаренка визначено й обґрунтовано умови ефективного виховання особистості в колективі. На його думку, у педагогічній діяльності повноцінне формування особистості неможливе без відповідальності за свої вчинки, без вимогливих і принципових відносин у колективі. Тільки таке цілеспрямоване виховання може сприяти виробленню звички до моральної поведінки, позитивних рис характеру і волі. А. Макаренко вважав відповідальність соціальною якістю особистості. “Почуття відповідальності –

це здібність орієнтування, – писав А. Макаренко, – функція відповідальності у тому й полягає, щоби сприяти регулюванню взаємин і стосунків поміж людьми і суспільством” [4, с. 452].

Таким чином, у поняття відповідальність, А. Макаренко включив здібність особистості до орієнтації у взаєминах із суспільством.

Система виховання В. Сухомлинського спрямована на формування людини, її духовної суті, моральності. А моральною особою дитина може стати лише тоді, коли в її душі “назавжди оселяться совість, соромливість, відповідальність, обов’язок”. Це, на думку педагога, чотири найважливіших джерела, що живлять моральну духовність і культуру особистості [6, с. 261].

В. Сухомлинський розглядає відповідальність як здатність особистості формулювати і виконувати обов’язки, здійснювати самооцінку і контроль. Він вважає, що ці компоненти можуть бути реалізовані тільки за умови залучення дітей до суспільно корисної, пізнавальної і трудової діяльності, у яких вихованцями привласнюється морально-трудова досвід, утверджуються переконання, соціалізуються вчинки, розвивається сприятливість до слів учителя, його особистого прикладу [6, с. 442].

Усвідомлення відповідальності ґрунтується на почутті обов’язку, внутрішньою основою якого є совість, яка формує мотивацію до відповідальної поведінки.

Розглядаючи відповідальність у взаємозв’язку з категорією “совість”, В. Сухомлинський зазначає, що вона є центральним утворенням у свідомості дитини, внутрішнім механізмом, що детермінує напрям становлення індивіда як особистості, зокрема розвиток її моральності. На його думку, совість є одночасно причиною і наслідком внутрішньої роботи духу, яка породжує такий реальний і дієвий вияв совісті, як почуття сорому. Це почуття – суттєвий критерій і показник сформованості у людини відповідальності за власну поведінку і вчинки. Совість і почуття сорому розглядаються педагогом як своєрідні та надійні гаранті відповідальності й обов’язку, тому що вони “як голос внутрішнього “Я” спонукають людину до самоконтролю, мотивують потребу “судити свої вчинки й якості від власного імені” [6].

Отже, необхідною умовою виховання відповідальності в працях класиків педагогіки є залучення дітей до активної, самостійної діяльності, без якої говорити про прояви і виховання відповідальності неможливо.

На думку Т. Гаєвої, совість як один із механізмів моральної відповідальності визначає здатність співвідносити реальну або передбачувану поведінку людини з тим позитивним “обличчям”, яке відповідає її універсальній суті і спрямовує вчинки необхідним чином. Совість здійснює процес морального прогнозування в тих випадках, коли логічна орієнтація в ситуаціях і наслідках неможлива або ускладнена. Отже, моральна відповідальність відіграє роль життєстверджувального світоглядного почуття особистості [1].

Даючи оцінку поняттю “відповідальність” у контексті самовизначення, Ж. Завадська у своєму дослідженні визначає її як самостійну, творчу діяльність на основі усвідомлення своїх потреб, можливостей і здібностей. Як одна з

найбільш безпосередніх проявів суспільної сутності людини, вона виявляється у її здібності дотримуватися у своїй поведінці прийнятих у суспільстві моральних і правових норм, виконувати рольові обов'язки і відповідати за свої дії [2].

Такий підхід використовує і Т. Машарова у своїх роботах, де відповідальність – це усвідомлена необхідність, що детермінує поведінку особистості, яка самовизначається. В особистісному аспекті відповідальність розглядається як міцно засвоєна система обов'язків, які стали потребами [5].

Відповідальність – це важлива форма зовнішнього контролю, яка формально покладена на особистість. Відповідальною у цьому випадку призначається людина, яка несе відповідальність (наприклад, за порядок), людина, наділена правами та обов'язками у здійсненні певної діяльності, у керівництві справами. Така форма контролю виявляється, коли людина, знаючи норми, принципи, правила суспільства, не порушує їх [5].

Відповідальність – це форма внутрішнього контролю, яка визначає відповідальне ставлення людини до чого-небудь. Це внутрішній механізм контролю, завдяки якому особистість проходить шлях від простого виконавця до активного суб'єкта. Наслідком цього процесу є перенесення інстанції відповідальності із зовнішнього рівня на внутрішній. Виходячи з цього, людина як активний суб'єкт відповідає за свої дії, насамперед, перед собою.

Таким чином, відповідальність передбачає не тільки знання моральних норм і правил, здібність людини заздалегідь обмірковувати і прогнозувати здійснені дії та вчинки, узгоджуючи їх з моральними вимогами, але й готовність самоорганізувати діяльність, вільно брати на себе обов'язки, які визначені суспільством. У цьому полягає моральна і суспільна сутність відповідальності.

У теорії виховання відповідальність виступає як характерна якість суб'єкта діяльності та розглядається в контексті взаємозв'язку з самостійністю, ініціативністю, старанністю й іншими якостями. Визначаючи відповідальність як якість особистості, ми маємо на увазі прояви особистості, що обумовлюють суспільно значущу поведінку або діяльність людини.

Серед ознак відповідальності М. Левківський вирізняє пунктуальність, вірність особистості у виконанні обов'язків, готовність відповідати за наслідки своїх дій. Це, своєю чергою, передбачає чесність, гідність, принциповість, справедливість. Зазначені якості, на його думку, можуть бути реалізовані за умови розвитку емоційних рис і здатності до співпереживання, терпимості, толерантності. Виконання обов'язку неможливе без вольових якостей та зусиль: цілеспрямованості, наполегливості, старанності, стійкості та ін. [3].

Загалом, з позиції педагогіки відповідальність розглядається як:

- здатність особистості формулювати свої обов'язки та виконувати їх, здійснювати самооцінку і контроль за ними;
- характерна властивість суб'єкта діяльності, яка взаємопов'язана із самостійністю, ініціативністю, старанністю та іншими якостями;
- певний рівень морального розвитку особистості;
- спрямованість на моральне вдосконалення індивіда.